

Arto Nevala

Arto Nevala, dosentti, vanhempi
yliopistonlehtori, Itä-Suomen
yliopisto

VALVOJISTA VAR-TEKNOLOGIAAN

Tuomitsemisen teknologisoituminen osana jalkapallokulttuurin muutosta 1800-luvulta 2020-luvulle

Videerotuomarijärjestelmä eli VAR on uusin vaihe 1800-luvun loppupuolelta alkaneessa jalkapallon sääntöjen ja tuomitsemiskäytäntöjen muutoksessa. Inhimillinen havainnointi pysyi tuomitsemisen lähtökohtana läpi lajin kasvun, kansainvälistymisen ja markkinallistamisen. Sovellusten nopea kehitys 2000-luvulla muutti kuitenkin asetelmaa. Teknologia tuki ja osin korvasi inhimillisen havainnoin huippujalkapallon tuomitsemisessä, mikä samalla syvensi vuosikymmeniä näkynyttä jalkapallon eriytymistä huippu- ja ruohonjuuritason välillä.

Johdanto

Jalkapallo on maailman suurin joukkueurheilulaji miltei kaikilla mittareilla arvioituna. Jalkapallo on ollut valtaosan 1860-luvulta alkaneesta historiastaan konservatiivinen ja perinteisiin käytäntöihin nojannut laji, jossa muutokset ovat olleet varovaisia. Käytännöt ja toimintakulttuuri muuttuivat voimakkaammin vasta 1990-luvun alkupuolelta osana laajempaa yhteiskunnallista ja urheilukulttuurista siirtymää. Sittenkin murrokset ovat olleet nopeita ja lajin peruskäytäntöjä muuttaneita. (Ks. Lanfanchi et al. 2004; Goldblatt 2006; Goldblatt 2019.) Jalkapallo on myös maailman tutkituin urheilumuoto. Muutaman viimeisen vuosikymmenen aikana tutkimus on lisääntynyt räjähdysmäisesti. Se on seurausta lajin kasvusta, isoista muutoksista ja ”jalkapalloistumisesta” (*footballisation*) eli jalkapallon suosion, näkyvyyden ja yhteiskunnallisen merkittävyyden lisääntymisestä. Tämä näkyy jalkapalloesimerkkien tai -vertausten käyttämisenä yhteiskunnallisissa keskusteluissa tai pelin seuraamisen tulemisena osaksi julkista kuluttamista (esim. Russell 2007). Tutkimuksen näkökulmat ovat moninaistuneet ja myös pienemmissä jalkapallomaissa, kuten Pohjoismaissa, tutkimus on ottanut määrällisiä ja laadullisia harppauksia (ks. Szerovay et al. 2023).

Tämän artikkelin keskiössä on jalkapallon tuomitsemisen muutos lajin varhaisvaiheista 2020-luvun videoerotuomarijärjestelmä VARiin (Video Assistant Referee). VAR ilmentää jalkapallon viime vuosikymmenten nopeaa muutosta. Järjestelmää rakennettiin 2010-luvun alussa ja käytettiin ensimmäisen kerran virallisissa otteluissa 2016. Kaksi vuotta myöhemmin miesten MM-lopputurnauksessa VAR oli jo käytössä täysimittaisesti. VAR-teknologian tarkoituksena on auttaa kentällä olevia erotuomareita tekemään oikeita päätöksiä muutamassa tarkasti määritellyssä tapauksessa (VAR-protokolla 2023, 68–69; ks. myös Bacigalupe 2021). Järjestelmä on käytössä vain kansainvälisessä ja osin kansallisessa huippujalkapallossa. Kaikissa maissa VAR ei ole käytössä edes kansallisessa pääsarjassa ruohonjuuritasosta puhumattakaan (ks. Gestranius 2023).

VAR symboloi jalkapallon viime vuosikymmenten nopeaa muutosta, mutta se linkittyy lajin sääntöjen ja käytäntöjen yli 160-vuotiseen historiaan. Artikkeleissa analysoin, millaisten sääntöjen, tuomitsemiskäytäntöjen ja lajikulttuurin muutosten jatkumoksi VAR-järjestelmä asettuu. Erityisesti kiinnitän tarkastelua siihen, miten teknologian käyttö tuli osaksi jalkapallon tuomitsemista: mitkä olivat lähtökohdat ja tavoitteet ja mihin päädyttiin? Tarkastelen myös, mitkä ovat VAR-järjestelmästä käydyn keskustelun ja arvioinnin oleellisia näkökulmia sekä millaisiin vaiheisiin tiivistyy median, jalkapallon ja erotuomaritoiminnan suhteen muuttuminen. Keskeisen lähdeaineiston muodostavat jalkapallosäännöt sekä niihin sisältyvä ohjeistus VARin käytöstä (VAR-protokolla 2023). Sääntötekstin ohella käytän Stanley Loverin erinomaista kirjaa *Soccer rules explained, revised, and updated*, jossa sääntöjä myös taustoitetaan. Jalkapallosääntöjen keskeiset muutokset 1860-luvulta nykypäivään löytyvät esimerkiksi *World Football Historic Centerin* ylläpitämältä sivustolta.¹ Lisäksi hyödynnän FIFA:n julkaisemia raportteja, joissa arvioidaan sääntömuutoksia ja erotuomaritoimintaa, Suomen Palloliiton (SPL) huippuerotuomarien valmentaja Mattias Gestraniuksen tätä artikkelia varten tehtyä haastattelua sekä laajaa jalkapallon ja erotuomaritoiminnan tutkimusta (ks. esim. Aragão e Pina et al. 2018; Armenteros et al. 2021).

Tarkastelun kehyksenä on viisi jalkapallon erotuomaritoimintaan liittyvää näkökulmaa. Ensimmäinen on jalkapalloon ja laajemmin urheiluun liittyvä oikeudenmukaisuuden ja reiluuden vaatimus (Crespo 2021; Simon 2021; Gestranius 2023). Toisaalta VAR-järjestelmän käyttöönotto kytkeytyy (huippu)jalkapallon markkinallistumiseen ja muuttumiseen osaksi viihdetollisuutta muun huippu-urheilun tapaan (esim. Gerrard 2022). Kolmantena näkökulmana on teknologisoituminen, joka on muuttanut huippu-urheilun ja jalkapallon toimintatapoja monelta osin (esim. McDonald & Sterling 2022; Petersen-Wagner & Ludvigsen 2022; Webb 2017). Neljäntenä näkökulmana on eriytyminen, joka näkyy huippujalkapallon ja ruohonjuuritason loittoneumisena (esim. Deloitte 2023) sekä jalkapallomaailman alueellisena erilaisuutena (Petersen-Wagner & Ludvigsen 2022; ks. myös Gestranius 2023). Viides näkökulma on jalkapallon ja median suhteen muutoksen heijastuminen erotuomaritoimintaan.

Jalkapallosäännöt koostuvat kahdenlaisista elementeistä, absoluuttisista ja faktisista sekä sovellettavista ja tulkinnallisista.² Ensimmäisestä esimerkkinä ovat pelialueen mitat, maalin koko tai määrittely siitä, milloin pelaaja on paitsioasemassa tai pallo on poissa pelistä. Toiseen kategoriaan kuuluvat sääntökohdat, joiden lähtökohtana on ”erotuomarin mielestä”. Nämä liittyvät esimerkiksi pelaajien väliseen fyysiseen kontaktiin, päätökseen antaa pelaajalle henkilökohtainen rangaistus tai noudattaa hyötynäkökohtaa eli antaa pelin

1 Ks. <https://xtrahistory.blogspot.com/2014/05/laws-of-game.html>.

2 Usein puhutaan myös sääntöjen kirjaimen ja ”hengen” käsitteillä (esim. Colwell 2000, 205–206).

jatkoa rikkeen jälkeen, mikäli menettely on eduksi ei-rikkoneelle joukkueelle. Toisen kategorian sääntökohdissa olennaista on erotuomarin näkemys, tulkinta tapahtuneesta. Erotuomarit voivat tulkita tapahtumia sääntöjen rajoissa myös eri tavoin. Tällöin ollaan sääntöjen soveltamisen ”harmaalla alueella”, jossa absoluuttisesti oikeaa näkemystä ei ole. (Ks. Colwell 2000.) Jalkapallosääntöjen muutokset ja tulkintaohjeet ovat pääosin tähänneet soveltamisavaruuden eli ”harmaan alueen” pienentämiseen. Tässä artikkelissa säännöillä ja tulkintoilla tarkoitetaan kirjoitettua tekstiä, siitä annettuja tulkintaohjeita sekä niihin perustuvia toimintatapoja. Tuomitsemiskäytännöillä taas tarkoitan koko prosessia, jolla sääntönormi muuttuu pelitilanteesta annettavaksi tuomioksi. Toiston välttämiseksi käytän ilmaisuja VAR-järjestelmä ja VAR-teknologia samaa tarkoittavina.

Valvojasta erotuomariksi – säännöistä soveltamiseen

Jalkapallon nykymuotoiset säännöt liittyvät Englannin jalkapalloliiton perustamiseen vuonna 1863. Liiton tavoitteena oli sääntökäytäntöjen yhtenäistäminen kilpailutoiminnan laajentamiseksi. Uudet säännöt erottivat jalkapallon rugbyistä kieltämällä pallon pelaamisen käsin sekä vastustajan kampittamisen, kiinnipitämisen tai työntämisen. Vuosisadan loppupuolella ja 1900-luvun alkukymmeninä sääntöihin kirjattiin nykyisinkin mukana olevia elementtejä, kuten maali- ja rangaistuspotku, paitsio, maalivahdin oikeus koskea palloa käsin vain rangaistusalueella sekä 90 minuutin peliaika. (Lover 2005, 14–21; Colwell 2000, 201–203; Webb 2017, luku 1.)

Sääntöjen määrä muutti peliä ja tuomitsemista. Alkuvaiheessa jalkapallossa ei ollut nykymielessä erotuomaria, vaan kaksi kentän ulkopuolella ollutta valvojaa (*umpire*), jotka sovittelivat erilaiset näkemykset mutta eivät varsinaisesti tuominneet sääntöjen rikkomisia. Käytäntö osoittautui riittämättömäksi, kun jalkapallo muuttui kilpailullisemmaksi pääsarjan ammattilaistuessa 1880-luvulla. Vuosi 1891 oli tärkeä, kun Ison-Britannian neljän jalkapalloliiton muodostama International Football Association Board (IFAB) päätti, että erotuomari siirtyy sivurajalta kentälle ja saa oikeuden tuomita sääntöjen rikkomiset. Erotuomari sai myös tärkeimmissä otteluissa avukseen linjatuomarit (*linesmen*, vuodesta 1992 avustava erotuomari, *assistant referee*). Tuomitsemiskäytäntöjen muutos johtui siitä, että valvojat olivat lähtökohtaisesti seurojen edustajia. Monien pelin tuntemus oli vaatimatonta, ja lisäksi järjestelmä oli herkkä korruptiolle ja tuomioihin vaikuttamiselle. Valvojajärjestelmä ei siten täyttänyt modernin urheilun keskeistä lähtökohtaa, reiluuden ja oikeudenmukaisuuden vaatimusta. (Webb 2017, luku 1.)

Erotuomarijärjestelmä siirsi vallan pois pelaajilta ja teki sääntöjen soveltamisesta ja tuomitsemiskäytännöistä olennaisen osan jalkapallopeliä (Colwell 2000, 203). Lisäksi erotuomareille ryhdyttiin maksamaan korvausta korruption kitkemiseksi. Erotuomarit alkoivatkin vähitellen erottua muista lajitoimijoista omaksi ryhmäkseen. Tätä vahvisti Englannissa erotuomariyhdistyksen perustaminen 1890-luvulla. Uudella erotuomarisukupolvella oli aikaisempaa enemmän valtaa kentällä ja syvällisempi ymmärrys jalkapallon säännöistä sekä paremmat valmiudet niiden tulkitsemiseen. Monet heistä olivat toki lajin ”monitoimijoita”, ja erotuomarien taso vaihteli jopa arvoturnauksissa. Kiistanalaiset tuomiot nostattivat kiihkeitä tunteita niin pelikentällä kuin sen ulkopuolella. (Lanfanchi et al. 2004, 140; Cleland 2015, 19–22.)

Tärkeä saumakohta oli kansainvälisen jalkapalloliiton FIFA:n (Fédération internationale de football association) perustaminen 1904. Järjestön keskeinen tavoite oli, että kaikki jäsenliitot noudattavat Englannissa kehitettyjä sääntöjä. FIFA:ssa toimikin erotuomarikomitea alkuvuosista lähtien ja järjestö omaksui nykypäivänä tutun käytännön ”neutraaleista” erotuomareista kansainvälisissä otteluissa.³ Yhtenäisten sääntöjen merkitys korostui jalkapallon levitessä nopeasti Manner-Eurooppaan ja Etelä-Amerikkaan. (Webb 2017, luku 1.)

Jalkapallosääntöjen ja tuomitsemiskäytäntöjen olennaiset ja pitkävaikutteiset muutokset kytkeytyivät lajin kansainvälistymiseen sekä modernin urheilun läpimurtoon osana teollisten ja rationaalisteknisten yhteiskuntien kehitystä (Sandvoss 2003, 5–6; Thomson 1998, 22–37; Lanfranchi et al. 2004, 126–127; Webb 2017, luku 2). Modernin urheilun keskeinen piirre oli yhtenäisten sääntöjen noudattaminen ja paremmuuden ratkaiseminen suorituksia – vaikkapa tehtyjen maalien määrää – mittaamalla. Vaikutin muutoksille oli myös lopputuloksen merkityksen kasvaminen kilpailullisesti ja taloudellisesti. Yksittäisen ottelun ja sarja- tai cup-muotoisen kilpailun voittaminen tuli entistä tärkeämmäksi kansallisella ja kansainvälisellä tasolla, kun maiden paremmuutta alettiin vuodesta 1900 lähtien ratkoa osana olympiakisoja. Jalkapallon suosion kasvu ja vakiintuminen monen maan ykkösurheiluksi liittyi Euroopassa ja muuallakin kansallisvaltiokehitykseen ja kansallisten erityispiirteiden vahvistumiseen ennen ja jälkeen ensimmäisen maailmansodan. (Ks. Lanfranchi et al. 2004, 38–55, 100–101; Cleland 2015, 18–22; Sandvoss 2003, 6–7.)

Erotuomaritoiminta ei ollut jalkapallon alkuvaiheiden ydinaluetta, sillä sääntöjä ajantasaisesti vasta 1930-luvulla. Tuolloinkaan perussääntöihin ei tehty juuri muutoksia, vaan kyse oli hiomisesta sekä tulkintojen ja tuomitsemiskäytäntöjen ohjeistamisesta. Itse sääntöjen kova ydin oli vielä ”kielletty dokumentti” (Lover 2005, 22). Tuomaroinnin kehittämisen avainhenkilö oli englantilainen kansainvälinen erotuomari ja myöhempi FIFA:n puheenjohtaja Sir Stanley Rose. Hänen aloitteestaan kiinnitettiin huomiota erotuomarien liikkumiseen niin sanottua diagonaalijärjestelmää soveltamalla sekä ero- ja linjatuomarien yhteistyöhön. (Thomson 1998, 42–45; Webb 2017, luku 2.)

Sääntökohtien soveltamisesta, kuten pelaajavaihdoista, loukkaantumislanteista tai maalivahdin taklaamisesta, keskusteltiin FIFA:n sääntökomiteassa 1950- ja 1960-luvuilla. Muutokset jäivät kuitenkin vähäisiksi (Lanfranchi et al. 2004, 126–134), vaikka jalkapallo nousi samaan aikaan maailmanlaajuiseksi ”kuningaspeliksi”. Vuonna 1930 aloitetut MM-kisat kasvoivat 1950-luvulla suurtahtumaksi. Maanosaliittojen perustaminen sekä niiden kilpailutoiminnan alkaminen samaan aikaan oli myös olennaista. Jalkapallon kasvu ja kansainvälistyminen kytkeytyivät länsimaiden yhteiskunnalliseen kehitykseen, vaurastumiseen, elintason nousuun ja kulutusyhteiskuntaan siirtymiseen. (Sandvoss 2003, 8–9; Cleland 2015, 18–22.)

Jalkapallon suosion ja kansainvälisyyden harppaus 1950-luvulta lähtien ei juuri muuttanut pelin keskeisiä sääntöjä tai tuomitsemisen käytäntöjä. Jalkapalloa pelattiin vakiintuneesti ja miltei kaikkialla samalla tavalla. Kansainvälinen huippujalkapallo ei tässä suhteessa eronnut pienen maan alasarjoista. Nykypäivänäkin käytössä oleva tapa osoittaa varoitus näyttämällä pelaajalle keltaista ja kentältäpoisto näyttämällä punaista korttia tuli käyttöön vasta 1960- ja 1970-lukujen vaihteessa, ensin olympiakisoissa 1968 ja sitten MM-lopputurnauksessa kaksi vuotta myöhemmin. (Lanfranchi et al. 2004, 146; Thomson 1998, 55; Webb 2017, luku 3.)

Tuomitsemiskäytännöt ja erotuomaritoiminta muuttuivat sääntöjä enemmän. Thomson (1998, 47–48; ks. myös Webb 2017) arvioi jalkapallon kasvun

3 Neutraaliuden periaate tarkoittaa, että erotuomarit eivät ole pelaavista maista, ja esimerkiksi MM-lopputurnauksen otteluissa he ovat usein eri mantereelta. Jääkiekossa taas oli pitkään mahdollista, että arvokisoissa ainakin yksi tuomareista voi olla pelaavan joukkueen kotimaasta. Eriytyisesti tämä koski pohjois-amerikkalaisten joukkueiden pelejä. Esimerkiksi Sotšin olympiakisojen jääkiekkofinaalissa Kanada–Ruotsi neljästä erotuomarista kolme oli Kanadasta.

ja kansainvälistymisen luoneen uuden, riippumattoman ja urheilullisen erotuomarisukupolven. Tähän vaikutti FIFA:n määrätietoinen panostaminen koulutukseen, sääntötulkintojen ohjeistukseen sekä erotuomarien fyysisiin ominaisuuksiin. Kansainvälinen liitto pyrki parantamaan tuomitsemisen tasoa, joka ajoittain arvoturnauksissa oli heikkoa. Panostukset kannattivat, sillä vuoden 1970 MM-lopputurnausta Mexicossa luonnehdittiin menestykseksi sekä pelin että erotuomarien osalta. (Lanfanchi et al. 2004, 146; ks. Nevala 2005.)

Jalkapallon ja median suhde 1800-luvun jälkipuoliskolta toisen maailmansodan jälkeisiin vuosikymmeniin sisälsi kolme erotuomaritoimintaan liittyntä saumakohtaa. Moderni jalkapallo syntyi, kilpailullistui ja levisi samaan aikaan lehdistön laajentumisen kanssa. Ensimmäisessä saumakohdassa sanomalehdet uutisoivat laajasti jalkapallon tärkeimmistä otteluista ja niiden ohella lajin näkyvyyttä nosti urheilulehdistön syntyminen ja vakiintuminen 1800–1900-lukujen vaihteen tienoilla. Esimerkiksi Englannissa *Athletic News* -julkaisua myytiin tuolloin viikkotasolla noin 180 000 kappaletta. Viikonloppuun keskittyneen valtakunnallisen ja urheilulehdistön lisäksi paikallisten sanomalehtien jalkapallouutisoinnilla oli tärkeä rooli sekä lajin julkisuudelle että yleisömäärien nopealle kasvulle. (Cleland 2016, 87–88; ks. myös Sandvoss 2003; Lanfanchi et al. 2006.)

Uudenlaisen jalkapallojulkisuuden yksi elementti oli erotuomarien ratkaisujen käsittely. Isossa kuvassa lehdistö suhtautui erotuomareihin ymmärtäväisemmin ja puolueettomammin kuin joukkueiden kannattajat. Osaltaan tähän vaikutti Englannissa se, että osa erotuomareista oli itse toimittajia tai he kirjoittivat lehtiin erotuomariudesta. Poikkeuksia ymmärtävään julkisuuteen toki oli, ja ajoittain yksittäisten otteluiden tuomarointi tai ratkaisut saivat kritiikkiä lehdistössä. (Webb 2016, luku 2.)

Toinen saumakohta sijoittuu maailmansotien väliseen aikaan, jolloin jalkapallon ja median suhdetta muuttivat radiolähetykset. Maaottelujen sekä olympia- ja MM-kisojen kuunteleminen radiosta vahvisti urheilun kansallista ulottuvuutta ja edisti jalkapallon vakiintumista monien maiden kansallislajiksi. Samalla radiointi purki jalkapallon seuraamisen paikkasidosta. Otteluita voitiin seurata melkein missä tahansa, mikä vaikutti jalkapallon alueelliseen ja sosiaaliseen leviämiseen. (Sandvoss 2003, 7–8.) Uudenlaisen (massa)median vakiintuminen kasvatti jalkapallon suosiota ja näkyvyyttä mutta ei erotuomaritoiminnan kannalta muuttanut keskeisiä käytäntöjä. Oleellista oli edelleen, että erotuomari kentällä tai toimittaja ja katsoja kentän ulkopuolella tulkitsivat tilanteen tapahtumahetkellä – usein eri tavalla – eikä myöhempi tarkastelu ollut mahdollista. Erotuomarit joutuivat kyllä lajin medianäkyvyyden kasvaessa lisääntyneen huomion ja seurannan kohteeksi, mutta sillä ei kuitenkaan ollut vaikutusta erotuomaritoimintakulttuuriin. Oikeudenjakajien autonomia oli vahva ja jalkapallojärjestelmä luotti heidän itsesäätelyynsä.

Sen sijaan kolmas saumakohta, jalkapallon televisiointi, oli pitkällä aikavälillä merkittävä niin koko lajille kuin myös erotuomaritoiminnalle. ”Telesiolähetykset muuttivat jalkapallon organisointia, pelaamista ja katsomista”, kuten Webb (2017) osuvasti tiivistää (ks. myös Sandvoss 2003, 9–10, 137–165; Lanfanchi et al. 262–266; Chisari 2006.) Televisiointi käynnistyi arvoturnauksista ja laajeni 1960- ja 1970-luvuilla sarjaotteluihin ja esimerkiksi Englannissa erityisten jalkapallo-ohjelmien vakiintumiseen. 1980-luvun alkupuolelta lähtien jalkapalloliitot ja televisioyhtiö tekivät ensimmäiset sopimukset säännöllisestä, koko kauden kattavasta televisioinnista (Cleland 2015, 88, ks. myös Webb 2016).

Jalkapallo-otteluiden televisiointi mahdollisti myös tilanteiden katsomisen uudelleen ja hidastettuna. Tämä teki erotuomarien ratkaisujen arvioinnin uudella tavalla läpinäkyväksi ja mahdolliseksi katsojille. Televisiokuvan kaan perusteella ei aina pystynyt arvioimaan tuomioiden oikeellisuutta. Klassisin esimerkki tästä on Geoff Hurstin maali Englannin MM-turnauksen loppuottelussa 1966 (Lanfanchi et al. 2004, 144–145; Webb 2017). Silti uudenlaisen mediatekniikan tulo asetti ainakin huippuerotuomarit uudenlaiseen tilanteeseen ja kiihdytti julkista keskustelua tuomioiden oikeellisuudesta. Televisiointi oli pitkässä tarkastelussa käännteentekevää, mutta välittömästi se ei vaikuttanut erotuomaritoiminnan käytäntöihin tai toimintatapoihin. Jalkapallossa liikkuvan rahamäärän kasvusta huolimatta myös keskustelu erotuomarien ammattilaisuudesta jäi vaisuksi. Oikeutta jaettiin huipputasolakin amatöörihengessä eli päätyön ohella aina uuden vuosituhannen alkuun saakka. Taloudellisilla tekijöillääkään ei ollut niin suurta merkitystä, että ne olisivat horjuttaneet erotuomaritoiminnan perinteisiä käytänteitä. (Nevala 2005, 54; Webb 2017, luku 3.)

Jalkapallon keskeiset säännöt ja tuomitsemiskäytännöt muuttuivat lopulta vähän ennen 1990-lukua. Useimmat pelaajavaihdot sallittiin, keltaiset ja punaiset kortit otettiin käyttöön ja erotuomarien liikkumista ja yhteistyötä kehitettiin, mutta silti lajille tyypillinen konservatiivisuus näkyi vahvasti. Samanaikaisesti erotuomaritoiminnasta tuli erillinen osa lajia, sen alakulttuuri. Toimintaa kehitettiin erotuomarikulttuurin lähtökohdista, eikä ulkoinen, vaikkapa taloudellinen tai median luoma, paine ollut riittävän voimakas muuttamaan sääntöjä tai tuomitsemisen käytäntöjä. Perinteiset reiluuden, oikeudenmukaisuuden, tasa-arvon ja turvallisuuden peruslähtökohdat olivat vielä riittäviä. (Lover 2005, 26–27.)

Sääntöjen ja tuomitsemiskäytäntöjen lähtökohtana pysyi erotuomariston välittömästi pelitilanteissa tekemä päätös. Kiistanalaisia tai vääriä tuomioita kyllä käsiteltiin erotuomariston saamassa tarkkailupalautteessa ja erityisesti julkisuudessa, mutta ne jäivät silti voimaan. Tuomioiden polemiikista tuli osa jalkapallokulttuuria ja -mediaa (ks. Colwell 2000, 209). Usein ajateltiin, että kauden tai turnauksen aikana vääriä tuomioita tuli kaikkien osalle suurin piirtein sama määrä. (Ks. myös Gestranus 2023.) Kentällä tehtyjen ratkaisujen lopullisuus mahdollisti toisaalta korruption ja ottelutulosten manipuloinnin. Tällaista paljastui monissa maissa, kuten Espanjassa, Englannissa ja Italiassa ja myös huipputasolla. (Thomson 1998, 105–120.) Tämä oli omiaan rapauttamaan luottamusta erotuomaritoiminnan itsesäätelyyn, joka miltei vuosisadan oli olennainen osa jalkapallon toimintakäytäntöjä. Lisää painetta uudistuksiin alkoi 1980-luvulta lähtien kasautua jalkapalloa, urheilukulttuuria ja yhteiskuntaa ravistelleista muutoksista.

Kriisistä muutoksiin

Jalkapallon uudistamisella 1990-luvulta lähtien pyrittiin vastaamaan kriisiytymiseen pelikentällä ja sen ulkopuolella. Kentällä kriisiytyminen näkyi hitaana, varovaisena ja puolustusvoittoisena pelaamisena. Aktiivinen peliaika jäi lyhyeksi ja peliä leimasi passiivisuus. Tyypillistä esimerkiksi oli, että pallo palautettiin herkästi omalle maalivahdille, joka otti pelivälineen käsiinsä ja kulutti aikaa. Toisaalta vastustajan taitaviin avainpelaajiin kohdistettiin väkivaltaisia taklauksia. Jopa huippumaiden taktiikka arvoturnauksissa saattoi rakentua viiden pelaajan puolustuslinjaan, jonka alapuolella oli vielä niin

sanottu libero. Maalitekoa yritettiin nopeilla vastahyökkäyksillä tai erikoistilanteista. Italian MM-lopputurnaus 1990 oli jalkapallon pelillisen kriisin huipentuma. Kisoissa nähtiin vähän maaleja mutta paljon rajuja taklauksia, ja kuin tiivistymänä finaali ratkesi kiistanalaiseen rangaistuspotkuun. FIFA:n raportti käsitteli ongelmia silkkihansikkain mutta mainitsi puolustavan pelityylin sekä sääntörikkomukset (FIFA World Cup 1990 Italy, 254–256; 294–295; kriittisemmin ks. Lanfanchi et al. 2004, 166–167).

Muutenkin väkivalta nousi jalkapallon ongelmaksi. Katsomoissa ja stadionien ulkopuolella koettu väkivalta, huliganismi ja häiriökäyttäytyminen huipentuivat 1985 Heyselin stadionilla Belgiassa katastrofiin, jossa lähes 40 ihmistä sai surmansa. Muutamaa vuotta myöhemmin Englannissa Sheffieldin Hillsborough-stadionilla lähes sata ihmistä kuoli väentungoksessa, mistä Heyselin aiempien tapahtumien takia syytettiin aiheettomasti Liverpool-faneja⁴. Jalkapalloväkivalta oli iso ilmiö ja akuutti puheenaihe, joka uhkasi vähentää lajin suosiota. (Ks. Frosdick & Marsh 2005.) Jalkapallo oli 1990-luvun alussa tilanteessa, jossa peliä piti yhtäältä modernisoida ja toisaalta saada häiriökäyttäytyminen kuriin. Tämä tarkoitti uudistuksia kolmella osa-alueella.

Ensimmäinen, näkyvin ja eniten keskustelua herättänyt asia oli jalkapallohuliganismiin puuttuminen. Huliganismista oli kasvanut alakulttuuri, jossa itse peli oli tekosyy väkivaltaiseen käyttäytymiseen. Huliganismia kitkettiin muun muassa modernisoimalla stadioneja ja uudistamalla turvajärjestelmiä, rajoittamalla alkoholin myyntiä ottelutapahtumissa ja estämällä huligaaneiksi luokiteltujen kannattajien pääsy katsomoihin. Myös pääsylippujen hintoja korotettiin, mikä muutti kannattajien sosiaalista rakennetta ylä- ja keskiluokkaisemmaksi. Näillä toimilla huliganismia saatiin suitsittua, mutta väkivaltaiset alakulttuurit, esimerkiksi ultra-ryhmät, ovat edelleen osa jalkapalloa monissa maissa. (Spaaij & Tesa 2023, 364–365; ks. myös Frosdick & Marsh 2005.)

Toinen elementti modernisaatiossa oli jalkapallon kaupallistaminen ja tuotteistaminen. Sen lähtökohta oli länsimaissa 1970- ja 1980-luvuilta lähtien vahvistunut uusliberalistinen, markkinalähtöinen ja yksityisomisteista toimintaa korostanut ajattelutapa. Pyrkimyksenä oli laajentaa kaupallisuutta ja markkinalähtöisyyttä perinteisen talouselämän ulkopuolelle, esimerkiksi julkiselle sektorille tai liikuntakulttuuriin (Cleland 2015, 87). Huippujalkapallossa tämä tarkoitti uusien kilpailukonseptien rakentamista. Sellaisia olivat esimerkiksi Englannin pääsarjan muuttaminen Valioliigaksi 1992⁵ ja Euroopan Cup -kilpailun lanseeraaminen Mestarien liigaksi (UCL). Useiden Euroopan maiden pääsarjat noudattivat Valioliigan esimerkkiä ja irrottautuivat omaksi sarjaksi. (Kassimeris 2023, 457–460.) Myös EM- ja MM-lopputurnausten osallistujamäärä kasvoi ja pelejä tuli lisää.

Otteluiden määrän kasvattaminen ja huippujalkapallon tuotteistaminen loivat pohjan rahakkaille televisiointisopimuksille, jotka mahdollisti kaupallisten taivas- ja kaapelikanavien yleistymisen 1990-luvun alussa. Tämä nosti jalkapallon medianäkyvyyden taas uudelle tasolle. Esimerkiksi Valioliigan otteluohjelmaa muutettiin niin, että perinteisen lauantai-iltapäivän lisäksi pelattiin lähes jokaisena viikoppäivänä. Myös otteluiden alkamisaikoja soviteltiin televisioinnille sopiviksi. Samalla ottelulähetykset alkoivat siirtyä maksullisille kanaville. Huippujalkapallon näkyvyyden kasvu lisäsi oheistuotteiden, kuten pelipaitojen, huivien, lippujen ja muiden vastaavien, menekkiä moninkertaiseksi. Seurojen perinteinen lähikannattajakunta sai rinnalleen faneja eri puolilta maailmaa. Huippuseuroille sopimukset tarkoittivat tulovirtojen moninkertaistumista mutta toisaalta pelaajapalkkioiden ja siirtokorvausten räjähdysmäistä kasvua. Tämä korostui 1990-luvun puoli-

4 Ks. myös Martin Cloonanin artikkeli tässä numerossa.

5 Valioliigan perustamisesta ja muutoksista on YLE Areenassa erinomainen sarja *Valioliigan tarina* (<https://areena.yle.fi/1-50786325>).

välin Bosman-päätöksen⁶ jälkeen pelaajien liikkuvuuden lisääntyessä nopeasti (Lanfanchi & Taylor 2003). Tiivistetysti taloudellinen vallankumous muutti huippujalkapalloa, teki siitä liiketoimintaa ja osan mediaan kiinnittynyttä viihdeteollisuutta. (Cleland 2015, 87–100; Lanfanchi et al. 2004, 266–270; Morrow 2017, 171; ks. myös Dobson & Goddard 2011.)

Kolmantena modernisaation osasena jalkapallosääntöjä, tulkintoja ja tuomitsemiskäytäntöjä muokattiin 1990-luvun alusta enemmän kuin edeltäneellä vuosisadalla ja tavalla, jota ”1970-luvulla olisi tuntunut mahdottomalta ajatella lakaan” (Lanfanchi et al. 2004, 148). Peliä pyrittiin nopeuttamaan, vähentämään ”kuolleita” hetkiä ja puolustussuuntaan pelaamista. Uudet säännöt kielsivät maalivahtia koskemasta käsin kanssapelaajan tarkoituksellisesti jalalla palauttamaan palloon. Myöskään kanssapelaajan suorittamassa rajaheitossa ei maalivahti enää saanut pelata palloa käsin. Lisäksi maalivahdin piti vapauttaa pallo pelattavaksi aikaisempaa nopeammin. Uudet säännöt muuttivat oleellisesti pelin luonnetta ja maalivahdin roolia. Hänen piti nyt pystyä pelaamaan myös jaloin, ei vain torjumaan. Peliä nopeutti myös useiden pelipallojen käyttö. Lopulta sääntöjen tulkintaa kiristettiin vielä pelin viivyttämisen osalta. (Lover 2005, erityisesti 88–94; Jalkapallosäännöt 2023, 41, 53.)

Tehdyt sääntömuutokset tähtäsivät hyökkäyspelin edistämiseen ja maalien määrän kasvattamiseen. Olennaista oli paitsiosäännön muuttaminen niin, että pelaajan paitsioasema tuomitaan vain, jos hän osallistuu tai vaikuttaa peliin tai vastapelaajiin. Ennen muutoksia paitsio tuomittiin usein pelaajan ollessa paitsioasemassa, mikä teki pelistä varovaista ja aiheutti pelikatkoja. (Lover 2005, 108–116; Jalkapallosäännöt 2023, 49–50.) Hyökkäyspeliä edistettiin myös määräyksellä poistaa pelaaja kentältä punaisella kortilla, jos hän estää ilmeisen maalintekotilanteen suoran vapaapotkun (rangaistuspotkun) arvoisella rikkeellä. ”Ammattimaisille rikkeille” (*professional fouls*) luodulla pelotevaikutuksella haluttiin päästä eroon tilanteista, joissa esimerkiksi läpi päässeen pelaajan tahallisesta pysäyttamisestä seurasi vain vapaapotku ja varoitus. (Lover 2005, 117–133; Jalkapallosäännöt 2023, 51–59.)

Kentältäpoistoon johtaviksi rikkeiksi luokiteltiin myös taklaukset, joissa käytettiin tarpeettoman paljon voimaa (*using excessive force*). Tarkoituksena oli suojata taitopelaamista ja vähentää loukkaantumisia. Samaan tähtäsi henkilökohtainen rangaistus vastustajan kiinnipitamisestä tai pysäyttamisestä käsin erityisesti, jos rikkeellä oli taktista merkitystä. (Lover 2005, 117–120; Jalkapallosäännöt 2023, 51–59.) Sääntöjen ja tulkintojen muutokset tavoittelivat nopeampaa, intensiivisempää ja hyökkäävämpää peliä, jossa pallo on pelissä enemmän, passiivisia hetkiä on vähemmän ja taitavat pelaajat pääsevät esille ilman pelkoa tulla rajusti taklatuksi.

Sääntöjen ja tulkintojen muutokset asettivat erotuomaritoiminnalle uudenlaisia vaatimuksia. Oikeudenjakajien rooli sääntöjen soveltajina korostui, ja he joutuivat tekemään entistä isompia ratkaisuja. Kasvaneisiin vaatimuksiin vastattiin erotuomarien koulutuksella, erotuomarin ja linjatuomarien toiminnan eriyttämisellä sekä ottamalla isoimpiin otteluihin kentän laidalle neljäs erotuomari. Erotuomarikoulutuksen tavoitteena oli saada sääntömuutokset toteutetuksi kaikkialla samalla tavalla riippumatta ottelusta tai pelaavista joukkueista. Tämä korosti sääntöjen universaalisuutta, vaikka tunnetusti soveltaminen saattoi eri jalkapallokulttuureissa olla erilaista. (Webb 2017, luvut 5 ja 6; Lanfanchi et al. 149; ks. myös Gestranus 2023.)

Pelin nopeutuminen ja paitsiosäännön muuttaminen tulkinnallisemmaksi johtivat erotuomarin ja nykytermien avustavan erotuomarin tehtävien eriyttämiseen. Eriyttämiseen vaikutti myös se, että avustavan erotuomarin

6 Bosman-päätös tarkoitti, että sopimuksettomat pelaajat saivat vaihtaa seuraa ilman siirtokorvausta ja EU-maista kotoisin olevien pelaajien määrää joukkueessa ei saanut rajoittaa (ks. Lanfranchi & Taylor 2003.)

tehtävää saatettiin väheksyä ja televisiolähetykset todistivat usein väärää paitsiotuomioita. (Lanfanchi et al. 2004, 148.) Avustavan erotuomarin toimivaltaa myös lisättiin esimerkiksi rikkeiden tuomitsemisessa. Uudistus avasikin osalle erotuomareista mahdollisuuden edetä uralla avustavana tuomarina. Neljännen erotuomarin tehtävä oli toimia erotuomarin varahenkilönä, mutta hän sai osavastuun pelaajavaihdoista, varusteiden tarkastamisesta, ottelupahtumien kirjaamisesta sekä ajanotosta. Neljännellä erotuomarilla ei ollut valtaa rangaista, mutta hänen näkemyksensä välittyi erotuomarille ja saattoi vaikuttaa myös lopulliseen ratkaisuun. (Lover 2005, 77–79, Jalkapallosäännöt 2023, 35–36.) Yhdysvalloissa vuonna 1994 pelatussa MM-lopputurnauksessa avustavat erotuomarit ja neljäs erotuomari olivat ensimmäisen kerran mukana arvokisatasolla.⁷ Kisoissa myös sovellettiin edellä kuvattuja sääntömuutoksia ja tuomaritoiminta olikin monien arvioiden mukaan selvästi aikaisempaa parempitasoista. (Ks. esim. FIFA World Cup 1994 USA, 151–180.)

1990-luvun alussa käynnistyneitä muutoksia voi luonnehtia paitsi taloudelliseksi vallankumoukseksi myös jalkapallon ja median suhteen muutokseksi. Muutos oli ensisijaisesti määrällinen, sillä jalkapallon näkyvyys moninkertaistui uusien televisiointisopimusten myötä. Näkyvyyttä lisäsivät myös ottelujen televisiointiin liittyneet tai erilliset jalkapalloa käsitelleet ohjelmat. Laadullinen muutos tarkoitti lähetysten tason nousua useampien kameroiden ja kehittyneemmän tekniikan ansiosta. (Cleland 2015, 89–91.) Edellä kerrotun seurauksena myös erotuomarien toiminta oli entistä enemmän suurennuslasin alla, kun tilanteita näytettiin useaan kertaan eri kuvakulmista. Jalkapallon ja median suhteen muuttuminen yhdessä huippujalkapallon taloudellisten panosten kasvamisen kanssa lisäsi painetta sekä erotuomaritoimintaa että myös yksittäisiä huippuerotuomareita kohtaan: yhdellä, nopeassa tilanteessa tehdyllä ratkaisulla saattoi olla erittäin iso kilpailullinen ja taloudellinen merkitys (Webb 2017, luku 7).

Isossa kuvassa tarkasteltuna sääntöjen ja tuomitsemiskäytäntöjen uudistukset tasapainoilivat 1990-luvulla ja uuden vuosituhannen alussa ristikkäisten intressien välillä. Jalkapallon medianäkyvyyden kasvu vaikutti osaltaan siihen, että väärät tuomiot saivat julkisuutta, ja niitä oli aikaisempaa vaikeampi hyväksyä. Perinteistä reiluuden ja oikeudenmukaisuuden vaatimusta voitiin arvioida mediateknologian kehittymisen seurauksena uudella tavalla. Toisaalta taloudellisten ja urheilullisten panosten kasvaminen lisäsi painetta päästä eroon vääristä tuomioista. Tähän liittyi 1990-luvulla kiihtynyt keskustelu huippuerotuomarien ammattilaisuudesta. Jalkapallossa liikkuva rahamäärä ja pelaajapalkkiot kasvoivat, mutta silti huippuotteluitakin tuomitsevilla erotuomareilla oli tavallisesti varsinainen ansiotyö. Tuomarien ammattilaisuuteen liittyi monia hankalia kysymyksiä palkkioiden suuruudesta erotuomarien sosioekonomiseen ja työelämäasemaan tai urheilu-uran epävarmuuteen asti. Siksi ensimmäisiä askelia erotuomarien ammattilaisuuteen otettiin vasta 2000-luvun alussa. (Webb 2017, luku 4; ks. Nevala 2005; 2007.)

Pelillisten, taloudellisten ja median luomien paineiden vastapainona olivat jalkapallon perinteiset käytännöt. Vaikkapa tuomioiden muuttaminen televisiokuvan perusteella jälkikäteen olisi romahduttanut jalkapallosääntöjen peruslähdekohdan, erotuomarin kentällä tekemän ratkaisun merkityksen. Tuon ajan televisiokuvatkaan eivät aina esimerkiksi paitsiotilanteissa antaneet totuudenmukaista kuvaa. Mediateknologia oli kehittynyt, mutta sillä ei ollut välittömästi pelitilanteeseen sovellettavaa ulottuvuutta, eikä se siksi luonut painetta tai antanut mahdollisuutta tuomitsemiskäytäntöjen muuttamiseen. Siksi edettiin tavallaan keskitietä: sääntöihin, tulkintoihin ja tuomitsemiskäy-

7 Yhdysvalloissa vuonna 1994 pelatussa MM-lopputurnauksessa oli mukana myös suomalainen avustava erotuomari Tapio Ylikarro. Saavutus on sikäli merkittävä, että sen jälkeen ei suomalaisia ole ollut mukana miesten MM-lopputurnauksissa. Naisten MM-turnauksessa sen sijaan suomalaisia on ollut mukana 1990-luvulta lähtien, viimeisimpänä Lina Lehtovaara 2023.

täntöihin tehtiin isoja muutoksia, mutta pelin tuomitsemisen lähtökohtana säilyivät edelleen inhimillinen havainnointi ja kentällä tehtyjen ratkaisujen lopullisuus.

Kommunikaatio- ja maaliviivateknologiasta VAR-järjestelmään

Huippujalkapallosta tuli 1990-luvulla käynnistyneiden muutosten seurauksena monien muiden lajien tapaan yhä isompaa liiketoimintaa (Gerrard 2022). Rahavirtojen kasvua kuvaa Englannin Valioliigan televisiointioikeuksien hinnan nousu 1990-luvun puolivälistä 2010-luvun puoliväliin lähes kymmenkertaiseksi, noin seitsemään miljardiin euroon. Muissa eurooppalaisissa huippuliigoissa kehitys on ollut samanlainen, vaikka summat ovat olleet pienempiä. Lisäksi suurseurat hankkivat erilaisilla sponsorisopimuksilla, tuote- ja lipunmyynnillä enemmän tuloja kuin televisiointioikeuksilla. Huippujalkapalloa muuttaneen taloudellisen vallankumouksen yksi osa on ollut 2000-luvulla vielä suurseurojen omistajuuden siirtyminen rikkaiden toimijoiden, varakkaiden sukujen tai vastaavien hallintaan. (Cleland 2015, 90–99; Morrow 2017, 163, 168–170.)

Rahan merkityksen kasvu herätti kritiikkiä 1990-luvulla. Dempsey ja Reilly (1998) arvioivat, että markkinalogiikka eriyttää lajia sisäisesti, vahvistaa vahvoja ja näivettää heikommat. ”Jalkapallon pelin suurin vihollinen on itse jalkapallo”, he totesivat klassisessa tiivistyksessään. Tomlinson ja Sudgen (1999) puolestaan painottivat FIFA:n johdon merkitystä rahan, korruption, läpinäkyvyyden ja epädemokraattisuuden pesiytymisessä osaksi järjestön toimintakulttuuria. Ilmiö on tunnetusti edelleen ajankohtainen (ks. Kolamo 2022).

Huippujalkapallobisneksen kasvu johti yrityksiin hillitä taloudellisten ja urheilullisten voimavarojen keskittymistä. Tästä esimerkkinä on Euroopan Jalkapalloliitto UEFA:n ”Financial Fair Play” -ohjelma, jonka tarkoituksena on säädellä taloudellisia resursseja ja tasoittaa kilpailuasetelmia. (Morrow 2017, 171.) Tämänkaltaisten projektien onnistuminen on epävarmaa semminkin, kun maanosan suurseurat suunnittelivat 2021 uutta Euroopan Superliigaa – askelta kohti syvempää eriytyneisyyttä (ks. Ginesta & Viñjas 2023).

Huippujalkapallon medianäkyvyyden kasvu sekä talouden korostuminen ovat tausta tuomitsemiskäytäntöjen 2000-luvun muutoksille (Webb 2019, 367–368; ks. myös Webb 2022). Muutokset voi jakaa universaalisti toteutettuihin ja vain huippujalkapalloon liittyneisiin. Muutokset koskivat sääntöjen tekstejä sekä tuomitsemiskäytäntöjä. Sääntötekstiä muokattiin esimerkiksi väkivaltaisen pelaamisen, käsivirheen, taktisten rikkeiden, paitsion, pelaajavaihtojen tai peliajan lisäämisen osalta. Myös mahdollisuus antaa joukkueen taustahenkilölle henkilökohtainen rangaistus on nykyään säännöissä. (Jalkapallosäännöt 2023, 54.)

Soveltamiskäytännöt kuitenkin vaihtelevat. Pelaajan omalla rangaistusalueella tekemä, fyysisen kontaktin sisältävä ja erotuomarin tulkinnan mukaan sääntöjenvastainen vastapelaajan taklaus johtaa sääntötekstin mukaan rangaistuspotkuun. Sääntöjen soveltamiskäytäntö eli erotuomarin tulkintaprosessi on kuitenkin erilainen. VAR-teknologiaa käytettäessä tilanteen arvioi kentällä olevan erotuomarin lisäksi vähintään yksi VAR-tuomari useiden kameroiden informaation perusteella. Muutoin tulkinnan tekee kentällä oleva erotuomari välittömästi tapahtuman jälkeen oman näkemyksensä perusteella. Soveltamiskäytäntöjen eriyttäminen sarjatason perusteella, vaikka vain rajatuissa sääntökohdissa, on ainutlaatuisista jalkapallon 160-vuotisessa historiassa.

Sääntötulkintoja on tällä vuosituhannella tiukennettu ja väljennetty. Esimerkiksi käsivirhe tuomitaan nykyisin aina, jos pelaaja tekee maalin kädellään. Erotuomarilla aikaisemmin ollut mahdollisuus arvioida rikkeen tarkoituksellisuus on poistunut. Toisaalta VAR-järjestelmässä avustavalla erotuomarilla on mahdollisuus seurata paitsi ottilannetta pitempään, mahdollisesti maalin syntymiseen asti, ennen kuin hän tekee ratkaisun. Tarkoituksena on näin karsia pelikatkojen määrää. (Jalkapallosäännöt 2023, 52–53; VAR-protokolla, 70; ks. Webb 2019.)

Sääntötekstin muutosten rinnalla olennaista on tuomitsemiskäytäntöjen muuttuminen ja uudenlaisen mediateknologian käyttö. Webb (2022, 403) jakaa teknologian käytön kolmeen lohkoon: erotuomariston päätöksiä tukeviin, niitä korvaaviin sekä erotuomarien toimintaa helpottaviin. Viimeksi mainittuun kuuluvat esimerkiksi pelaajien etäisyyden merkitseminen spraylla vapaapotkussa ja erotuomariston välisen kommunikaatiojärjestelmän käyttöönotto 2000-luvun alussa. Sen ansiosta yhteistyö helpottui, kun näkemyksiä pystyi vaihtamaan ajantasaisesti. Lisäksi erotuomari kykeni ohjeistamaan muita tuomareita pelin ollessa käynnissä. Myös pelaajien tunnistaminen ja rankaiseminen helpottuivat. (Ks. Crespo 2021, 25.)⁸

Muutoksista huolimatta tuomitseminen oli edelleen inhimillisen havainnoinnin varassa. Väärät tuomiot korkean profiilin otteluissa⁹ 2000-luvun ensimmäisellä kymmenluvulla johtivat FIFA:n linjaukseen ottaa käyttöön teknologiaa varmistamaan tuomioiden oikeellisuus (Simon 2021, 4–7; Crespo 2021, 26–28; Zglinski 2022, 8; ks. myös Gestranius 2023). Ensimmäisenä kameroihin perustuvaa mediateknologiaa sovellettiin olennaisimmassa asiassa, maalin hyväksymisessä. Maaliviivateknologiaa kehitettiin ripeästi 2010-luvun alkuvuosina ja sitä käytettiin esimerkiksi Englannin Valioliigassa ensi kertaa kaudella 2013–2014 (Webb 2022, 404). Maaliviivateknologia tarkoittaa, että erotuomari saa kelloonsa tiedon välittömästi, kun pallo on kokonaan ylittänyt maaliviivan (Bacigalupe 2021, 191; Armenteros et al. 2021, 354). Nykyään maaliviivateknologian pohjalta voidaan visualisoida hetki, jolloin pallo ylitti maaliviivan tai oli lähinnä ylittää (FIFA 2022a). Teknologian käyttöönotto oli periaatteellisesti ja jalkapallon historiassa käännteentekevää. Se korvasi Webbin (2023, 403) jaottelua soveltaen inhimillisen havainnoinnin päätöksenteon pohjana yhdessä sääntökohdassa, maalin hyväksymisessä. Teknologian hyödyntäminen alkoi säännöstä, joka ei sisällä tulkintaa vaan yksiselitteisen kriteerin: hyväksyttävässä maalissa pallon on ylitettävä maaliviiva kokonaan. (Jalkapallosäännöt 2023, 45; Zglinski 2022, 8.)

Maaliviivateknologia vaatii 14 huippunopeaa kameraa ja erityisjärjestelyjä, joten sen käyttö rajautui arvoturnauksiin ja osin kansallisiin pääsarjoihin (FIFA 2022; Webb 2022, 403–404; Bacigalupe 2021, 191). Tämä eriytti huippujalkapalloa lajin muista tasoista. Toisaalta maaliviivateknologia vaikutti osaltaan niin sanotun lisäerotuomarijärjestelmän kuihtumiseen. Euroopan Jalkapalloliitto UEFA yritti 2010-luvun alussa karsia virheellisiä tuomioita lisäämällä päätyrajoille erotuomarit. Heidän tehtävänsä oli auttaa erotuomaria erityisesti rangastusalueella tapahtuvien tilanteiden ratkaisemisessa ja toisaalta vapauttaa avustavien erotuomarien panosta kentän rajojen, esimerkiksi maaliviivan, valvontaan (UEFA 2012). UEFA siis panosti – toisin kuin FIFA – myös inhimillisen havainnoin lisäämiseen, ei teknologiaan (Crespo 2021, 23–24).

Lisäerotuomarien käyttö jäi tekniikan kehittyessä lyhytaikaiseksi, ja seuraava vaihe oli siirtyminen Video Assistant Referee eli VAR-järjestelmään. Sen lähtökohtana oli saavuttaa ”maksimaalinen hyöty minimaalisella panostuksella” eli rajata järjestelmän käyttö harvoihin, pelin ja lopputuloksen kannalta

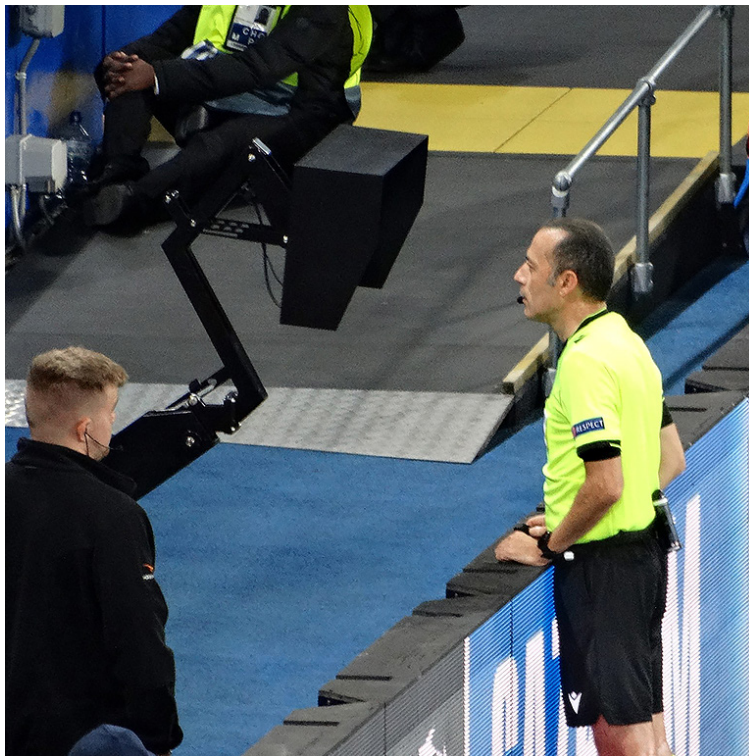
8 Dokumenttielokuvasta *Tapa tuomari!* (*Les Arbitres*, Belgia 2009) saa hyvän käsityksen kommunikaatioteknologian käytöstä vuoden 2008 EM-lopputurnauksessa. (Ks. <https://www.youtube.com/watch?v=vnuicCY6gEQ>).

9 Tunnetuimpia esimerkkejä ovat Ranskan ja Irlannin MM-karsintaottelussa 2009 hyväksytyt maali, jota edelsi tahallinen käsivirhe, sekä MM-lopputurnauksessa 2010 Saksan ja Englannin välisessä ottelussa hyväksymättä jäänyt maali, vaikka pallo televisio-kuvan perusteella selvästi ylitti maaliviivan.

olennaisiin, tilanteisiin. Tavoitteena oli karsia selvästi virheelliset tuomiot ja parantaa oikeudenmukaisuuden ja reiluuden, modernin urheilun perusperiaatteiden, toteutumista hyödyntämällä mediateknologiaa. (VAR-protokolla, 68; Crespo 2021, 25–26; Digital Mahbub 2022.)

VAR-järjestelmää kokeiltiin ensi kerran virallisesti 2016, ja 2018 pelatussa MM-lopputurnauksessa se oli käytössä täysimittaisesti. Huippujalkapallo omaksui VARin erittäin nopeasti, sillä suurten jalkapallomaiden pääsarjat ja Mestarien liiga ottivat sen käyttöön kaudella 2019–2020. (Webb 2022, 404; Simon 2021, 7–8). Qatarin MM-lopputurnauksessa vuonna 2022 käytössä oli lisäksi puoliautomaattinen teknologia paitsioasemassa olevan pelaajan havaitsemiseksi (FIFA 2022b). Myönteisten kokemusten (esim. Simon 2021, 8–17) lisäksi nopeaan käyttöönottoon vaikuttivat muiden palloilulajien vastaavanlaiset uudistukset. Esimerkiksi rugbyssa, kriketissä ja tenniksessä mediateknologiaa on hyödynnetty tuomitsemisessa jo vuosituhatien vaihteen tienoilta. VAR asettuu näin osaksi laajempaa (media)teknologian ja urheilun yhteensulautumista (ks. Armenteros et al. 2021, 105–180; Webb 2022, 404; ks. myös Tjonndal 2023).

VAR-teknologiaa käytetään neljässä sääntökohdassa: maalin hyväksymisessä tai hylkäämisessä, rangaistuspotkun tuomitsemisessä tai tuomitsematta jättämisessä, suoran kentältäpoiston (punainen kortti) yhteydessä ja rangaistuksen kohdentamisessa (VAR-protokolla, 68–70). Webb (2023, 403) luokittelee VARin erotuomarin päätöksentekoa tukevaksi teknologiaksi. VAR-protokollaan on yksilöity esimerkit teknologian käytöstä. Vaikkapa ilmaisu ”hyökkäävän joukkueen rikkomus hyökkäyksen rakenteluvaiheessa tai maalinteossa” sisältää mahdollisuuden tarkistaa mahdollinen paitsio. Kaikissa

Kuva 1. Erotuomari Cüneyt Çakır tarkastaa tilanteen VAR-näytöltä Mestarien liigan ottelussa Chelsea–Valencia 17.9.2019. Kuva: [Wikimedia Commons](#) / kuvaaja @cfcunofficial (Chelsea Debs) London from London, UK.

Kuva 2. VAR-tuomari työssänsä Serbian Superliigan ottelussa vuonna 2021. Kuva: [Wikimedia Commons](#) / kuvaaja Niko4it.

Kuva 3. Maalin hyväksymisen VAR-tarkastuksesta kertova näyttö stadionilla naisten jalkapallon MM-kisoissa vuonna 2019. Kuva: [Wikimedia Commons](#) / kuvaaja Liondarts.

tilanteissa erotuomarin on ensin tehtävä ratkaisu, eikä hän voi säilyttää sitä videotuomarille. VARin avulla voidaan tarkistaa ainoastaan ”mahdollinen selkeä ja ilmeinen virhe” tai ”vakava erotuomaristolta huomaamatta jäänyt tapahtuma”. Videotarkastelu voidaan tehdä vain erotuomarin aloitteesta, mutta muut tuomariston jäsenet voivat suositella tarkastelua. Päätös tarkastelusta ja lopputuloksesta on aina erotuomarilla. (VAR-protokolla, 69–72.)

VAR nosti mediateknologian käytön huippujalkapallossa uudelle tasolle. Maaliviivateknologia ratkaisi yksinkertaisen maali vai ei -tilanteen ja avasi oven teknologian hyödyntämiselle. VAR-teknologiaa käytetään myös sääntöjen soveltamistilanteisiin. Soveltaminen ehti olla modernissa jalkapallossa yli 140 vuotta erotuomarin yksinoikeus, jota vielä korosti hänen pelitilanteessa tekemänsä päätöksen lopullisuus. Kyseessä on siis historiallinen muutos, vaikka edelleen erotuomari tekee lopullisen päätöksen. Pelitilanteen ja siitä annettavan tuomion välinen aika saattaa olla tarkastelun takia minuuotteja ja siihen voi osallistua useita erotuomariston jäseniä. Lisäksi paitsiotilanteen tai maaliviivateknologiaratkaisun voi nykyään havainnollistaa stadionilla ja televisiolähetyksessä. (Ks. Digital Mahbub 2022.)

VAR-teknologia on uusin vaihe jalkapallon ja median suhteessa. Lehtikirjoittelusta käynnistynyt ja radioinnin vankistama suhde muuttui oleellisesti televisioinnin alkaessa ja edelleen välitettyjen ottelujen, kameroiden ja kuvakulmien määrän kasvaessa. Mediateknologian kehitys monipuolisti ja syvensi näin jalkapallon katsomis- ja seuraamiskokemusta (ks. Cleland 2015; Sandvoss 2003). Viimeisimmässä vaiheessa mediateknologian roolista tuli aikaisempaa laajempi: katsomiskokemuksen lisäksi siitä tuli väline tuomioiden oikeellisuuden lisäämisessä. Samassa yhteydessä myös pelin seuraaminen tasa-arvoistui. Stadionilla olleet katsojat olivat nimittäin aluksi ilman television katsojille tarjottuja mediateknisiä hienouksia, mutta sittemmin asetelma on muuttunut visualisointitekniikan ja erotuomarin tuomioiden perustelemisen myötä. (FIFA 2023; Tamir & Bar-Eli 2021; ks. myös Pirinen 2023.)

VAR-järjestelmä on pitkä askel inhimillisten virheiden karsimisessa ja toisaalta huippujalkapallon eriytymisessä. Järjestelmä on käytössä vain pienessä, näkyvimässä osassa jalkapallo-otteluita. Niissä oikeudenmukaisuus toteutuu lähtökohtaisesti paremmin kuin lajissa yleensä. Toisaalta myös huippujalkapallo-ottelussa vain muutamaa – tai ei yhtäkään – ratkaisua tarkastellaan VAR-järjestelmällä. Tarkastelu ei kuitenkaan pysty kokonaan eliminoimaan erilaisia näkemyksiä esimerkiksi siitä, oliko tilanteessa rike vai ei tai onko rike kentältäpoiston arvoinen. Jalkapallosäännöissä on edelleen ”harmaa alue”, joka mahdollistaa poikkeavat ja osin jalkapallokulttuurisiin eroihin nojaavat tulkinnat. (Zglinski 2020, 10–11; Colwell 2000, 204–205; ks. myös Gestranius 2023.) VAR-järjestelmä ja tuomion muuttaminen eivät myöskään pelasta erotuomaristoa saamasta huonoa arvosanaa ottelun tarkkailijalta, jos alkuperäinen ratkaisu on väärä tai tilanne on jäänyt näkemättä (Gestranius 2023).

Jalkapallon pelastaja, pilaaja vai eriyttäjä?

VAR-teknologian käyttö on herättänyt laajaa ja kiivasta keskustelua. Sosiaalisen median yleistymisen ehti jo mullistaa jalkapallosta ja erotuomarien ratkaisuihin käydyin keskustelun määrän ja luonteen. Tämä on vahvistunut VAR-teknologian myötä. Teknologian käyttöä ovat pitäneet onnistuneena esimerkiksi entiset ja nykyiset pelaajat sekä erotuomarit. Entinen kansainvälinen

huippuerotuomari englantilainen Graham Poll puolusti VARia sanomalla, että ”jos jokainen voi arvioida erotuomarien ratkaisuja uusinnoista... käy järkeen, että erotuomareille annetaan sama mahdollisuus” (Simon 2021, 14). FIFA:n virallinen arvio VAR-järjestelmän onnistumisesta MM-lopputurnauksessa 2018 oli mairitteleva: sen arvioitiin olevan hyödyllinen koko jalkapalloilevalle maailmalle ja tuloksiin päästiin ”vaikuttamatta itse peliin tai sen traditioon” (FIFA World Cup 2018 Russia, 4). Sen sijaan valmentajien näkemykset järjestelmän hyödyistä olivat vaihtelevampia (Simon 2021, 7–13).

Eri maissa tehdyt selvitykset osoittavat VARin toimineen pääosin tarkoitettusti. Järjestelmän myötä vakivaltaisten taklausten, varoitusten ja kentältäpoistojen määrä vähentyi. Samoin kävi ”sukeltamiselle”. Pelaajat tuntuivat myös kunnioittavan VAR-päätöksiä. Suhtautuminen järjestelmään ei näyttänyt olevan riippuvainen siitä, olivatko ratkaisut omalle joukkueelle myönteisiä vai ei. Järjestelmän vahvuutena arvioissa oli, että se pystyi muuttamaan tulossa olleen väärän tuomion oikeaksi ja oikeiden päätösten määrä ylipäätään nousi (Crespo 2021, 29–33; Zglinski 2020, 13; Spitz et al. 2021; laajemmin Armenteros 2021, 181–298.) Lisäksi VAR tuo turvaa myös erotuomareille, joiden ratkaisuja on mahdollista arvioida luotettavasti (Gestranius 2023). Zglinski (2020, 8–11) kuitenkin huomauttaa, että VAR-järjestelmä vähensi merkittävästi virheitä tilanteissa, joissa tuomio oli tekniluotoinen, säännöissä määrättyjen kriteerien toteutumista mittaava. Tyypillinen esimerkiksi tällaisesta on pelaajan paitsioasema. Sääntöjen tulkintaan vaativissa tapauksissa järjestelmän hyöty ei ollut yhtä suuri. Kontaktitilanteissa VAR kyllä tarjosi ”toisen tilaisuuden” arvioida esimerkiksi taklauksen sääntöjenmukaisuutta, mutta se ei silti pystynyt poistamaan ”normatiivisia ongelmia” eli erilaisia tulkintoja samasta tilanteesta.

VAR-järjestelmän kritiikin ydintä on, että vääriä tuomiota edelleen tapahtuu. Kritiikkiä ei ole vaimentanut tutkimusnäyttö, jonka mukaan VAR-tarkastelu on nostanut todennäköisyyttä tehdä oikea ratkaisu (Spitz et al. 2020). Skauge (2019) argumentoi VARin vähentäneen väärin tuomioiden määrää mutta kysyy, onko jalkapallo reilumpaa tai parempaa kuin ennen? Muutamien tilanteiden tarkistaminen ja muuttaminen ei hänen mukaansa tee pelistä reilumpaa semminkin, kun uhkana on erotuomarin auktoriteetin kärsiminen, pelaajan käyttäminen VAR-tarkistuksiin ja jalkapallon (kontakti) luonteen vääristyminen hidastuksia käytettäessä (ks. myös Gestranius 2023). Viimeksi mainittuun viittaavat myös Scanlo ja kumppanit (2022) tutkimuksessaan fanien suhtautumisesta VAR-järjestelmään. Kritiikkiä on nostanut myös järjestelmän epäjohtonmukaisuus: samanlainen rike voidaan tarkistaa maalia edeltäneessä tilanteessa mutta ei välttämättä muulloin (ks. Das & Damle 2022; Pirinen 2023).

Jalkapallon katsomiskokemuksen muuttuminen on myös herättänyt kritiikkiä. ”Kauniin pelin pilaaminen VAR-järjestelmällä” nousi esiin Petersen-Wagnerin ja Ludvigsenin (2022) tutkimuksessa, jossa he analysoivat yli 300 000 negatiivista sosiaalisen median kommenttia vuoden 2018 MM-lopputurnauksen otteluista. Niissä korostui kriittinen suhtautuminen ylipäätään urheilun teknologisoitumiseen mutta myös VAR-järjestelmän epäreilu ja jalkapalloa eriyttävä luonne. Järjestelmää ei ole kaikkialla mahdollista käyttää. Kärkevimmissä arvioissa se leimattiin länsimaisen uskolonialismin tavaksi ylläpitää valtaa jalkapallomaailmassa.

VARin jalkapallomaailmaa eriyttävä vaikutus oli ilmiselvää ja todennettua (Petersen-Wagner & Ludvigsen 2022). Tämä konkretisoituu myös Suomen kohdalla. Veikkausliiga ei ole toistaiseksi päättänyt teknologian käyttöönotosta. Suurin syy pidättyvyyteen ovat kustannukset. Aivan tarkkoja arvioita

järjestelmän vaatimista rahamääristä ei ole, mutta ottelua kohti kustannukset olisivat joitain tuhansia euroja ja kokonaistasolla ”kuusinumeroinen luku”. Veikkausliigan seurat suhtautuvat periaatteessa myönteisesti VARiin, mutta eivät ole valmiita ”isoihin” kustannuksiin. Toisaalta seurojen edustajat myöntävät, että virheellinen tuomio saattaa ratkaista mestaruuden tai pääsyn Euroopan kentille, jolloin puhutaan satojen tuhansien eurojen rahasummista. (Kosunen 2022; Gestranus 2023.)

Jättäytyminen VAR-järjestelmän ulkopuolelle marginalisoi suomalaisia erotuomareita. He eivät etene kansainvälisellä uralla, koska heillä ei ole ollut järjestelmän edellyttämää koulutusta tai käyttökokemusta. Suomalaiserotuo- mareilta uhkaa myös livetä tarjolla oleva mahdollisuus suuntautua urallaan VAR-tuomariksi. Mahdollisuus vertautuu avustavan erotuomarin urapolun avautumiseen 1990-luvun alussa. Lisäksi moni Suomen kokoinen ja jopa pienempi maa on ottanut VAR-järjestelmän käyttöön koettaen siten pysyä mukana kansainvälisessä kehityksessä. (Ks. Gestranus 2023.) VAR-järjestelmä ei siis eriytä vain isoja ja pieniä jalkapallomaita vaan myös pienempiä maita keskenään.

Lopuksi

VAR-järjestelmä asettuu historiallisessa tarkastelussa osaksi uusinta vaihetta kolmeen periodiin tiivistyvässä jalkapallon sääntöjen ja tuomitsemiskäytän- töjen 1860-luvulla alkaneessa muutoksessa. 1800- ja 1900-lukujen vaihteen tienoilla sääntöihin, tulkintoihin ja käytäntöihin kirjattiin monia nykyai- kaan asti kestäneitä sisältöjä. Lähtökohtana oli modernin urheilukulttuurin ydinajatus oikeudenmukaisuuden ja reiluuden toteuttamisesta. Se tarkoitti jalkapallossa luopumista alkuaikojen valvojajärjestelmästä ja vallansiirtoa pelaajilta erotuomarille. Siirtymän taustalla olivat lajin kasvu, leviäminen, kilpailullistuminen ja ammattilaistuminen. Nämä muutokset vaikuttivat myös jalkapallon ja median suhteeseen, mikä tarkoitti ennen kaikkea lajin näkyvyyden kasvua lehdistössä ja uudessa massamediassa, radiossa. Media käsitteli myös erotuomaritoiminnan hyviä ja kiistanalaisia suorituksia, mutta ilman erityistä huomiota. Erotuomarin päätöksenteko perustui inhimilliseen havainnointiin ja vahva asema kentällä tehtyjen päätösten lopullisuuteen sekä oikeudenjakajien eriytymiseen omaksi alakulttuuriksi. Tämä torjui median negatiivisenkin uutisoinnin ja asetelma kesti pienin muutoksin läpi jalkapallon kasvun ja kansainvälistymisen 1980-luvulle saakka.

Jalkapallon televisioinnin kasvu 1960-luvun lopulta lähtien muutti lajia lyhyellä ja pitkällä aikavälillä. Se muutti pelin seuraamisen tapaa ja rakensi seuraavina vuosikymmeninä jalkapallon ja median uuden vaiheen tiiviin symbioosin. Televisio toi myös tuomioiden reiluuden ja oikeudenmukaisuuden arviointiin uuden ulottuvuuden. Tilanteet voitiin nyt ensimmäistä kertaa katsoa uudelleen ja jopa hidastettuna. Tuomioilla spekulointi vakiintui osaksi jalkapallokulttuuria, ja media loi painetta huipputuomareille, mutta erotuo- maritoiminnan ja tuomitsemiskäytäntöjen lähtökohtana pysyi silti inhimilli- nen havainnointi ja päätösten muuttamattomuus. Näin oli siitä huolimatta, että jalkapallon sääntöjä ja toimintatapoja uudistettiin 1990-luvulta lähtien markkinallistamisen ja lajin taantumisen luomissa paineessa. Erotuomariu- den kasvaneisiin haasteisiin vastattiin toimintaa kehittämällä, eriyttämällä tehtäviä sekä lisäämällä kommunikaatiota ja silmäpareja. Mediateknologia paransi katselukokemusta mutta ei tarjonnut erotuomaritoimintaan realis-

tista, elävään tilanteeseen sovellettavaa lisäarvoa inhimilliselle havainnoinnille.

Viimeisimmässä vaiheessa mediateknologian rooli laajeni historiallisesti katselukokemuksesta tuomitsemiskäytäntöihin. Teknisten sovellusten nopea kehittäminen 2000-luvulla yhdessä jalkapallobisneksen kasvun luoman paineen kanssa mursivat lopulta inhimillisen päätöksenteon yksinomaisuuden tuomitsemiskäytäntöjen lähtökohtana. Teknologia tuli huippujalkapallossa helpottamaan, tukemaan ja korvaamaan erotuomarien toimintaa. Inhimillisten virheiden vähentäminen teknologian avulla toki sopi perinteiseen reiluuden ja oikeudenmukaisuuden lähtökohtaan. Reiluus ja oikeudenmukaisuus toteutuvat kuitenkin eri tavalla lajin eri tasoilla. Teknologian käyttöönoton kääntöpuoli onkin jalkapallomaailman eriytyminen. Se on ollut nähtävissä 1990-luvulta lähtien ja se on herättänyt voimakasta kritiikkiä. Eriytymisen voi tulkita kertovan jalkapallon entistä vahvemmassa yhteiskunnallistumisesta eli maailmassa näkyvien ilmiöiden – kuten rahan ja median merkityksen kasvun, demokratiakehityksen hiipumisen tai monen tasoisen eriytymisen – voimistumisesta myös jalkapallossa. Tällä kehityksellä on vaikutuksensa myös pelin tuomitsemiskäytäntöjen muuttumiseen.

Lähteet

Haastattelut

Gestranius, Mattias, Suomen Palloliiton huippuerotuomarivalmentaja, puolistrukturoitu haastattelu 31.7.2023. Haastattelutalenne kirjoittajan hallussa.

Kirjalliset lähteet

Armenteros, Manuel; Benitez, Anto J. & Betancor, Miguel Angel (2021) (toim.) *The Use of Video Technologies in Refereeing Football and Other Sports*. New York: Routledge.

Aragão e Pina, João; Passos, Ana; Araújo, Duarte & Maynard, Travis M. (2018) Football Refereeing: An Integrative Review. *Psychology of Sport and Exercise* 35, 10–26. <http://dx.doi.org/10.1016/j.psychsport.2017.10.006>.

Bacigalupe, Carlos (2021) The Video Assistant Referee (VAR) Protocol. Teoksessa Manuel Armenteros, Anto J. Benitez & Miguel Angel Betancor (toim.) *The Use of Video Technologies in Refereeing Football and Other Sports*. New York: Routledge, 183–207.

Chisari, Fabio (2006) When Football Went Global: Televising the 1966 World Cup. *Historical Social Review* vol. 31:1, 42–54. Saatavilla: <https://www.jstor.org/stable/20762101> (linkki tarkistettu 15.12.2023).

Cleland, Jamie (2015) *A Sociology of Football in a Global Context*. New York: Routledge.

Colwell, Sharon (2000) The 'Letter' and the 'Spirit': Football Laws and Refereeing in the Twenty-First Century. *Soccer & Society* vol 1:1, 201–217. <https://doi.org/10.1080/14660970008721259>.

Crespo, de Dios Juan (2021) The Contribution of VAR to Fairness in Sport. Teoksessa Manuel Armenteros, Anto J. Benitez & Miguel Angel Betancor (toim.) *The Use of Video Technologies in Refereeing Football and Other Sports*. New York: Routledge, 23–36.

Das, Sayan & Damle, Madhavi (2022) Impact, Capabilities, and Credibility of Video Assistant Referee in Football/Soccer. *Cardiometry* 25, 307–314. <https://doi.org/10.18137/cardiometry.2022.25.307314>.

Deloitte (2023) *A balancing act: Annual Review of Football Finance 2023*. Saatavilla: <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/uk/Documents/sports-business-group/deloitte-uk-annual-review-of-football-finance-2023.pdf> (linkki tarkistettu 12.12.2023).

Dempsey, Paul & Reilly, Kevan (1998) *Big Money, Beautiful Game: Saving Soccer from Itself*. London: UNKO.

- Digital Mahbub (2022) Video Assistant Referee (VAR) in Sports – All You Need to Know. Saatavilla: <https://digitalmahbub.com/video-assistant-referee-var/> (linkki tarkistettu 12.12.2023).
- Dobson, Stephen & Goddard, John (2011) *The Economics of Football*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511973864>.
- FIFA World Cup 1990 Italy. Die Schiedsrichter – mehr dem je im Brennpunkt. Official Report, 264–265. Saatavilla: https://issuu.com/minaduki/docs/world_cup_1990 (linkki tarkistettu 12.12.2023).
- FIFA World Cup 1994 USA. Mission Accomplished. Technical Report, 173–175. Saatavilla: <https://digitalhub.fifa.com/m/21da724c2c9423b0/original/jl6u10fd9cdugy0qiyf9-pdf.pdf> (linkki tarkistettu 12.12.2023).
- FIFA World Cup 2018 Russia. Foreword, Official Report, 3–4. Saatavilla: <https://digitalhub.fifa.com/m/649e84967b086928/original/evdvpfdkueqrldbrrus-pdf.pdf> (linkki tarkistettu 14.12.2023).
- FIFA 2022a. Goal-line Technology. Saatavilla: <https://www.fifa.com/technical/football-technology/football-technologies-and-innovations-at-the-fifa-world-cup-2022/goal-line-technology> (linkki tarkistettu 12.12.2023).
- FIFA 2022b. Video Assistant Referee (VAR). Saatavilla: <https://www.fifa.com/technical/football-technology/football-technologies-and-innovations-at-the-fifa-world-cup-2022/video-assistant-referee-var> (linkki tarkistettu 12.12.2023).
- FIFA 2023. Final Preparations and Technological Advances Lay the Foundation for Refereeing at Australia and New Zealand 2023. Saatavilla: <https://www.fifa.com/technical/refereeing/news/final-preparations-and-technological-advances-lay-the-foundations-for> (linkki tarkistettu 12.12.2023).
- Frosdick, Steve & Marsh, Peter (2005) *Football Hooliganism*. New York: Routledge.
- Gerrard, Bill (2022) Sport, Economics, and Finance. Teoksessa Lawrence A. Wenner (toim.) *Oxford Handbook of Sport and Society*. New York: Oxford University Press, 316–335.
- Ginesta, Xavier & Viñas, Carles (2023) The Geopolitics of European Super League: A Historiographical Approach and Media Analysis of Failed Project in 2021. *Frontiers in Sport and Active Living* 5. <https://doi.org/10.3389/fspor.2023.1148624>.
- Goldblatt, David (2006) *The Ball is Round: A Global History of Football*. London: Penguin Books.
- Goldblatt, David (2019) *The Age of Football: The Global Game in the Twenty-First Century*. London: Pan McMillan.
- Jalkapallosäännöt 2023. International Football Association Board (IFAB). Saatavilla: <https://www-assets.palloliitto.fi/62562/1675245175-jalkapallosaannot-2023-final.pdf> (linkki tarkistettu 12.12.2023)
- Kassemiris, Christos (2017) Football in Europe: Apolitical UEFA Plays Politics with Football. Teoksessa John Hughson, Kevin Moore, Ramon Spaaij & Joseph Maguire (toim.) *Routledge Handbook of Football Studies*. New York: Routledge, 434–444.
- Kolamo, Sami (2022) *Riistopallon MM-kisat Qatarissa*. Tampere: Vastapaino.
- Kosunen, Janne (2022) Suomi on jäämässä outoon vähemmistöön – syynä VAR-pihistely: 'Jos olisi ylimääräistä rahaa...'. *Urheilulehti* 30.10.2022. Saatavilla: <https://www.is.fi/urheilulehti/parhaat/art-2000009110204.html> (linkki tarkistettu 12.12.2023)
- Lanfanchi, Pierre & Taylor, Matthew (2003) *Moving with the Ball. The Migration of Professional Footballers*. Oxford, New York: Berg Publisher.
- Lanfanchi, Pierre; Eisenberg, Christiane; Mason, Tony & Wahl, Alfred (2004) *100 Years of Football: The FIFA Centennial Yearbook*. London: Weidenfeld & Nicolson.
- Lover, Stanley (2005) *Soccer Rules Explained, Revised, and Updated*. Guilford: The Lyon Press.
- McDonald, Mary G. & Streling, Jennifer J. (2022) Sport, Science, and Technology. Teoksessa Lawrence A. Wenner (toim.) *Oxford Handbook of Sport and Society*. New York: Oxford University Press, 438–457.
- Morrow, Stephen (2017) Football, Economics, and Finance. Teoksessa John Hughson, Kevin Moore, Ramon Spaaij & Joseph Maguire (toim.) *Routledge Handbook of Football Studies*. New York: Routledge, 163–176.
- Nevala, Arto (2005) Amatööristä ammattilaiseksi. Erotuomari osana jalkapallon kulttuurimuutosta. *Liikunta ja tiede* 6, 51–57.

Nevala, Arto (2007) "Mistä avaruudesta heidät on hankittu?" Saksan MM-turnauksen erotuomarit. Teoksessa Hannu Itkonen & Arto Nevala (toim.) *Kuningaspelin kentät. Jalkapalloilu paikallisena ja globaalina ilmiönä*. Helsinki: Gaudeamus, 195–209.

Petersen-Wagner, Renan & Ludvigsen, Jan Andre Lee (2022) The Video Assistant Referee (VAR) as a Neo-Coloniality Power? Fan Negative Reaction to VAR in the 2018 FIFA Men's World Cup. *Sport in Society* vol. 26:5, 869–883. <https://doi.org/10.1080/17430437.2022.2070481>.

Pirinen, Hannu (2023) *Informaatioteknologian hyödyntäminen jalkapallon tuomaroinnissa*. Kandidaatintutkielma. Jyväskylä: Jyväskylän yliopiston informaatioteknologian tiedekunta.

Russell, Dave (2007) Englantilaisen yhteiskunnan "jalkapalloistuminen". Suomennos Hannu Itkonen, Arto Nevala, Hanna Vehmas. Teoksessa Hannu Itkonen & Arto Nevala (toim.) *Kuningaspelin kentät: Jalkapalloilu paikallisena ja globaalina ilmiönä*. Helsinki: Gaudeamus, 27–34.

Sandvoss, Cornel (2003) *A Game of Two Halves: Football, Globalization and Television*. New York: Routledge.

Scanlon, Christie; Griggs, Gerald & McGillick, Connor (2022) 'It's Not Football Anymore': Perceptions of the Video Assistant Referee by English Premier League Football Fans. *Soccer & Society* vol. 23:8, 1084–1096. <https://doi.org/10.1080/14660970.2022.2033731>.

Simon, Juan Antonio (2021) Between Scepticism and the Long-awaited Quest for 'Football Justice'. Teoksessa Manuel Armenteros, Anto J. Benitez & Miguel Angel Betancor (toim.) *The Use of Video Technologies in Refereeing Football and Other Sports*. New York: Routledge, 3–22.

Skauge, Mads (2019) Five Reasons Why VAR is Doomed to Failure. *Idrottsforum.org* 4.10.2019. Saatavilla: <https://idrottsforum.org/feature-skauge191004/> (linkki tarkistettu 12.12.2023).

Spaaij, Ramon & Testa, Alberto (2017) Football Hooliganism. Teoksessa John Hughson, Kevin Moore, Ramon Spaaij & Joseph Maguire (toim.) *Routledge Handbook of Football Studies*. New York: Routledge, 364–375.

Spitz, Jochim; Wagemans, Johan; Memmert, Daniel; Williams, Mark A. & Helsen, Werner F. (2021) Video Assistant Referee (VAR): The Impact of Technology on Decision Making in Association Football Referees. *Journal of Sport Sciences* vol. 39:2, 147–153. <https://doi.org/10.1080/02640414.2020.1809163>.

Szerovay, Mihaly; Nevala, Arto & Itkonen, Hannu toim. (2023) *Football in the Nordic Countries: Practices, Equality and Influence*. London & New York: Routledge.

Tamir, Ilan & Bar-Eli, Michael (2021) The Moral Gatekeeper: Soccer and Technology, the Case of Video Assistant Referee (VAR). *Frontiers in Psychology* 11, 1–7. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.613469>.

Thomson, Gordon (1998) *The Man in Black: A History of Football Referee*. London: Prion Books.

Tjønndal, Anne (2023) *Idrettsteknologi*. Bergen: Fakkbokforlaget.

Tomlinson, Alan & Sudgen, John (1999) *Great Ball of Fire: How Big Money is Hijacking World Football*. London: Mainst.

UEFA 2012. Additional Assistant Referees to Continue. Saatavilla: <https://www.uefa.com/insideuefa/protecting-the-game/news/0250-0c50fbad60d4-72ed46d3ffbb-1000--additional-assistant-referees-to-continue/> (linkki tarkistettu 12.12.2013).

VAR-protokolla 2023. Videoerotuomariprotokolla. Teoksessa *Jalkapallosäännöt 2023*. International Football Association Board (IFAB), 68–72. <https://www-assets.palloliitto.fi/62562/1675245175-jalkapallosaannot-2023-final.pdf> (linkki tarkistettu 12.12.2023).

Webb, Tom (2017) *Elite Soccer Referees: Officiating in the Premier League, La Liga and Serie A*. New York: Routledge.

Webb, Tom (2019) Managing Match Officials: The Influence of Business and the Impact of Finance in an Era of Premier League Dominance. Teoksessa Simon Chadwick (toim.) *Routledge Handbook of Football Business and Management*. New York: Routledge, 365–375.

Webb, Tom (2022) The Evolution of Referees in the English Premier League. *Soccer & Society* vol. 24:4–5, 400–410. <https://doi.org/10.1080/14660970.2022.2059867>.

World Football Historic Center. Saatavilla: <https://xtrahistory.blogspot.com/> (linkki tarkistettu 20.11.2023).

Zgliniski, Jan (2020) Rules, Standards, and the Video Assistant Referee in Football. *Sport, Ethics and Philosophy* vol. 16:1, 3–19.